УДК 371 (091) (477)

Бондар О.В., Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С.Сковороди

Бондар Олександра Владиславівна (1971 р.н.). Закінчила історичний факультет Харківського державного університету у 1993 р. Аспірантка кафедри історичних дисциплін Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С.Сковороди. Тема дисертації: *„Становлення та розвиток системи дошкільного виховання в УСРР у 20-х – на початку 30-х рр. XX ст.”.*

Підготовка дошкільних працівників в УСРР у 20-х – на початку 30-х рр. XX ст.

У статті розглядаються питання підготовки працівників для системи дошкільного виховання в УСРР у 20-х – на початку 30-х рр. Стаття ґрунтується на архівних матеріалах, більшість з яких вводиться до наукового обігу вперше. У зазначений період працівників для дошкільних закладів готували, насамперед, на короткотермінових курсах. Керівники дошкільних закладів набували освіту у педагогічних технікумах та інститутах народної освіти.

The article considers the questions of nursery workers training in Ukraine. In 1920s – beginning of 1930s the nursery workers were prepared first of all at the short – term courses of three or six months. There were no any nursery departments at the pedagogical colleges. Higher pedagogical institutions were preparing teachers – organizers for the system of the nursery educations. The number of the nursery teachers with higher education was so little that it couldn’t influence the system of the nursery educations of children under 7.

Всебічне вивчення дошкільного виховання в УСРР на етапі його формування, тобто протягом 20-х рр. XX ст., являє собою актуальну тему дослідження. Вперше в історії була створена система суцільного державного дошкільного виховання, яка охоплювала в різні роки від 15 до 60% дітей віком від трьох до семи років. Разом з тим особливості політичного та суспільного розвитку республіки в умовах формування нової ідеології та пов’язаної з нею відповідної системи освіти в значній мірі вплинули і на процес дошкільного виховання, що розглядався радянським керівництвом як початковий етап комуністичного виховання.

Проте в історичному аспекті дана проблема спеціально не досліджувалась, за винятком декількох дисертаційних робіт, де на ній увага спеціально не зосереджувалась [1]. Цікаво, що питання підготовки фахівців для шкільної, професійної й вищої школи в Україні у XX ст. досліджені досить ґрунтовно та об’єктивно як в радянський період [2], так і за роки незалежності [3] і навіть закордонними дослідниками [4]. Проте в них система підготовки працівників для дошкільних закладів згадувалась лише в контексті загального розвитку освіти як другорядний аспект. У зв’язку з цим дана стаття ставить своєю метою розкрити процес підготовки кадрів для системи дошкільного виховання.

Реформування освітньої системи радянської України, яке розпочалось у 1919 р., на перший план поставило проблему підготовки педагогіч-

них кадрів і в тому числі для закладів дошкільного виховання, підвищення її якості. Дошкільне виховання мусило стати педагогічно-організованим і використати весь кращий накопичений на той час досвід у справі виховання дитини.

Підготовку нових педагогічних кадрів дошкільного виховання НКО УСРР вів на короткотермінових курсах (від 1 до 6 місяців); у педагогічних технікумах та на факультетах соціального виховання інститутів народної освіти.

Перші педагогічні курси з підготовки дошкільних працівників почали працювати в Києві 1 квітня 1919 р., через 2 тижні після створення дошкільного підвідділу в республіканському НКО. Курси були розраховані на 150 слухачів (3 групи по 50 чоловік) тривалістю занять у 2 місяці (760 навчальних годин). Однак вони не передбачали практичних занять, а лише читання лекцій. До них приймали людей, які вже мали середню освіту або попередню педагогічну практику і обов'язково визнавали "радянську платформу" в справі народного виховання. Слухачі розподілялись на 4 секції – російську, українську, польську, єврейську. Спочатку навчались лише мешканці Київської губернії, незважаючи на те, що запрошувались жителі всіх територій України. План занять складався лише з предметів, необхідних для роботи в дитячому садку: психологія дитини дошкільного віку, дитяча література – російська, українська, єврейська; фізичне виховання, малювання, співи. 90 курсантів отримували стипендію в розмірі 400 руб. на місяць. За кошторисом для роботи курсів (лекторські гонорари, опалення приміщень, посібники, канцелярія та стипендії) НКО УСРР повинен був виділити 136650 руб. [5].

Наступні курси у Києві почали працювати в червні 1919 р., і розраховані вони були також на 150 слухачів, але записалось до них 340 чоловік. Це призвело до скорочення терміну навчання до 5 тижнів (83 лекційні години) через нестачу коштів на проведення його в повному обсязі [6]. Програма цих курсів була обтяжена суспільно-політичними дисциплінами – лекціями з марксизму-ленінізму, історії комуністичної партії, антирелігійної пропаганди, ролі сім'ї в комуністичному суспільстві, коротким курсом політичної економії [7]. Такі зміни у програмі навчання пояснюються тим, що згідно з вимогами НКО УСРР дошкільні працівники повинні були не тільки займатись вихованням дітей, але й проводити бесіди з батьками з метою пропаганди громадського, а не родинного виховання.

Курси дошкільного виховання в Полтаві відкрились у квітні 1920 р., куди були відряджені, зокрема, 14 чоловік з Лохвицького повіту Полтавської губернії, тому що тут діяло 12 дошкільних закладів (садків, майданів, притулків) на 600 дітей [8]. Є відомості про роботу дошкільних курсів у Полтаві, які тривали з 1 квітня по 15 травня 1921 р. Вони були розраховані на 100 чоловік, але через відсутність достатньої кількості бажаючих займались на них тільки 80 курсантів: 30 з Полтави і 50 з 16 повітів Полтавської губернії. Середній рівень освіти майбутніх вихователів був досить низький – 6 класів колишньої гімназії. Програму курсів було не виконано через відсутність лекторів, в першу чергу зі спеціальних предметів, а термін занять узагалі скорочено через жахливі умови помешкання для приїжджих слухачів – 46 чоловік розмістили у двох кімнатах без опалення та освітлення [9].

У Харківський губернії перші курси з дошкільного виховання були організовані у 1920 р. в Харкові, Вовчанському, Зміївському і Охтирському повітах [10]. У 1920 р. в Одесі відкрились тримісячні курси з дошкільного виховання [11].

Необхідно зазначити, що єдиного навчального плану з підготовки дошкільних працівників на початку 20-х рр. не існувало. Кожний губернський відділ народної освіти розробляв свій навчальний план та програму занять, виходячи з власного досвіду, знань та коштів, відпущених на їх проведення. Навчальні плани багатьох курсів були перевантажені численними дисциплінами, які не мали суттєвого значення, на шкоду актуальним та спеціальним предметам. Провідне місце під час навчання посідали суспільно-політичні дисципліни, до того ж слухачі не мали змоги ознайомитись із практичною діяльністю майбутньої професії через відсутність занять безпосередньо в дошкільних виховних закладах.

Загальноосвітній та культурний рівень майбутніх дошкільних працівників пролетарського та селянського походження був в основному низьким. Більшість з них не мала навіть початкової освіти. Так, у звіті про роботу харківських курсів за 1921 р. підкреслювалось, що викладачам доводилось проводити навіть заняття з основ грамоти та особистої гігієни; постійно пояснювати слухачам найпростіші речі, пов'язані з історією, літературою, особливостями розвитку дитини, не говорячи вже про суспільні дисцип-

ліни та правила ведення необхідної документації [12]. Траплялись випадки, коли місцеві відділи народної освіти відмовлялись приймати на роботу в міські дошкільні заклади своїх же випускників, віддаючи перевагу вихователям, які закінчили Фребелівські та Вищі жіночі курси ще до жовтневої революції 1917 р. [13].

Проти підготовки дошкільних працівників лише на короткотермінових курсах рішуче виступали фундатори дошкільної системи радянської України, зокрема О.Дорошенко. Керуючи дошкільною секцією в НКО УСРР на початку 20-х рр., вона неодноразово стверджувала, що "ніякі курси не можуть дати наукової підготовки дошкільних працівників вже тому, що нема можливості забезпечити їх науковими силами" [14].

Безумовно, короткотермінові курси дошкільних працівників не могли вирішити проблему підготовки кадрів, до того ж після закінчення навчання їх слухачі відмовлялись працювати у повітових та волосних центрах через відсутність житла, пристосованих помешкань для дошкільних закладів, мізерну, частіше, навіть натуральну платню за працю, необхідність виконувати всю роботу по влаштуванню та обслуговуванню закладу. Для забезпечення кадрами сільської місцевості НКО УСРР прийняв рішення не видавати посвідчення про закінчення курсів тим, хто відмовлявся їхати за призначенням [15].

У 1921-1925 рр. поширеною практикою підготовки працівників для дошкільних установ у повітових містах та в селах були одно-триденні семінари для місцевих жінок-активісток, які повинні були брати на себе всю роботу по їх організації [16]. Такі семінари проводили інструктори з губернських та повітових відділів народної освіти або вихователі-практики напередодні літніх сільськогосподарських робіт, коли відчувалась найгостріша потреба організації нагляду за селянськими дітьми. Звісно, що в такий короткий термін неможливо було дати навіть елементарної фахової підготовки майбутнім вихователям про педагогічний процес. У звітах про роботу таких семінарів ідеться про те, що вони готують не "вихователь ок", а тимчасових "наглядачок" за дітьми [16].

У 1928-1929 навчальному році НКО УСРР у своєму кошторисному плані запланував відкриття в Києві 9-ти місячних курсів з підготовки двох тисяч дошкільних працівників. На жаль, цей захід не вдалось здійснити, оскільки під час затвердження державного бюджету республіканський Наркомат фінансів не зміг виділити відповідної суми [17].

До 1929 р. курси з підготовки дошкільних працівників в республіці працювали лише в першому півріччі кожного року, готуючи слухачів до роботи на літні місяці, коли організовувалась основна частина тимчасових ясел, майданів, осередків, притулків для дітей робітників та селян. У 1929 р. мережа курсів значно розширюється. В Харківській, Миколаївській й Вінницькій округах були організовані постійні курси на 100 осіб для підготовки вихователів з колгоспниць та активісток-робітниць. В Одеській окрузі створені додаткові одномісячні курси тільки для колгоспниць за умов, що вони повернуться працювати вихователями в свої села [17].

У 1930 р. НКО УСРР розробив і впровадив єдину програму та навчальний план для три- і шестимісячних курсів з підготовки дошкільних робітників на освітній базі чотирирічки (шестимісячні) і семирічки (тримісячні) [18]. Кошти на організацію курсів з підготовки дошкільних працівників виділяли НКО УСРР, Укрголгоспсекція, житлоспілка та інші організації. Навчання на курсах за весь час їх існування було безкоштовним. Слухачі частково забезпечувались житлом та стипендіями, випускники отримували призначення на роботу.

Наступною ланкою з підготовки вихователів для дошкільних закладів були педагогічні технікуми. У 1921 р. колишні вчительські семінарії були реорганізовані в педагогічні школи та педагогічні технікуми з трирічним строком навчання. Вони мали готувати вчителів для початкової школи (чотирирічки), керівників для установ соціального виховання (дитячі будинки) та вихователів дошкільних закладів. У 1926-1927 навчальному році з 146 технікумів України педагогічних було 60, тобто 41%. Теж стосується і студентства: з 26143 студентів технікумів майбутніх педагогів налічувалось 8070 чол., тобто 30% [19].

Згідно з тимчасовим навчальним планом, затвердженим на II Всеукраїнській педагогічній конференції у 1923 р., перед слухачами шкіл та технікумів ставились завдання усвідомлення питань радянської освітньої політики, формування навичок у роботі з дітьми дошкільного, молодшого та середнього шкільного віку. У 1925 р. Головним управлінням професійної освіти при НКО ухвалено остаточний навчальний

план для педтехнікумів, але з наданням права кожному з них готувати ту програму, яка б, не змінюючи принципових моментів, давала б змогу найтісніше пов'язати роботу технікуму з місцевим оточенням, з вимогами даного району. Згідно з обов'язковою трирічною програмою навчання в педтехнікумах, курсу дошкільного виховання відводилось усього 9 навчальних годин із загальної кількості в 118 годин [20].

У 1925-1926 навчальному році комісія НКО УСРР провела ретельне обстеження роботи 75% педагогічних технікумів України. Будинки деяких з них, зокрема Павлоградського, Хортицького, Нікопольського, Пирятинського, через недостатній розмір не відповідали навчальним потребам. Інші педтехнікуми (Полтавський, Красноградський, Запорізький, Черкаський, Корсунський, Золотоніський, Прилуцький, Лубенський, Гадяцький, Сорочинський) хоча й мали досить великі будинки, але не ремонтувались з 1913-1914 рр. Устаткування й обладнання більшості педтехнікумів не відповідали елементарним потребам навчання.

Студентство було забезпечено стипендіями пересічно лише на 25%. Розмір державних стипендій становив 15-17½ руб., що звісно не відповідало прожитковому мінімуму і складало приблизно від 40% до 50% витрат українського студента 20-х рр. XX ст. Через це більша частина студентства перебувала у важкому матеріальному стані, що негативно відбивалося на її академічній успішності і взагалі стояло на перешкоді нормального життя та праці.

Щодо зарплати працівників педтехнікумів, то вона становила менше 50% довоєнної (1913 р.). У педтехнікумах викладацький склад становив 13-14 чоловік. У більшості з них основна частина викладачів не мала відповідної академічної підготовки. Станом на 1925-1926 навчальний рік 57% викладачів не мали вищої освіти; 36% мали вищу освіту, але в них бракувало педагогічного досвіду; 7% закінчили лише початкову школу або не довчились у гімназіях та інших середніх освітніх закладах. Таким чином, не перебільшуючи, можна сказати, що в педтехнікумах більша половина викладачів не відповідала загальним вимогам праці у професійній освітній установі через брак академічної підготовленості, досвіду роботи, низький культурний рівень.

Стосовно студентства педтехнікумів, то 70% з них були вихідцями з селянства, робітників – 7%, службовців й учителів – 18%, інших – 5%. Попередня освітня підготовка студентства педтехнікумів була також досить низькою – лише 9% загальної чисельності студентів педтехнікумів закінчили курс шкільного навчання у повному обсязі. Після обстеження стану підготовки студентства у педтехнікумах УСРР комісія дійшла висновку, що "дуже слабка підготовленість і невисокий рівень розумового розвитку студентів стоять на перешкоді нормальній організації навчання в педтехнікумах" [21].

Програма навчання в педтехнікумах була розрахована на підготовку "універсального" вчителя для робити в початковій школі, середніх та старших класах, за умови відсутності фахівців-предметників, у закладах дошкільного виховання. Окремих відділень в педтехнікумах, які готували б виключно дошкільних працівників, у 20-х – на початку 30-х рр. в Україні не існувало, і тому більшість випускників педтехнікумів отримувала призначення на роботу в середню школу.

У 1921 р. в Україні сформувалась єдина система вищої педагогічної освіти у вигляді інститутів народної освіти з трьома факультетами (соціального виховання, професійного навчання і політичної освіти), де готували працівників для закладів соціального виховання, вчителів для шкільних установ, вихователів для позашкільної освіти. Факультети соціального виховання в основному утворювались на базі колишніх університетів у таких містах, як Київ, Одеса, Харків, Катеринослав та Кам'янець-Подільський.

Протягом 1921-1925 рр. на I, II та III Всеукраїнських педагогічних конференціях відбувалось обговорення і затвердження навчальних планів та програм для вищих навчальних закладів України. Кожен ВНЗ повинен був дотримуватись обов'язкової програми. Однак вони мали право самостійно розробляти та вводити додаткові лекційні курси та практичні заняття. Студенти українських педагогічних вузів вивчали методику дошкільного виховання та її організацію лише на третьому курсі. Обов'язковий навчальний план кожного педагогічного вузу на третьому курсі становив 108 навчальних годин, дошкільному вихованню відводилось всього 36 годин. Окремих кафедр з дошкільного виховання в ІНО не існувало. Тільки при науково-дослідницьких кафедрах педології та педагогіки організовувались дошкільні секції. Аспірантські вакансії з дошкільного виховання у 20-х – на початку 30-х рр. в УСРР навіть не передбачались.

Зрозуміло, що таке поверхове навчання не могло забезпечити дошкільну систему освіченими фахівцями в достатній кількості. Підручників з дошкільного виховання у досліджуваний період в УСРР не існувало. Кожен вуз розробляв власну методику навчання дошкільному вихованню. У 1924 р. було видано "Керівництво з соціального виховання", яке містило низку законодавчих актів та методичних рекомендацій з організації установ суспільного виховання і їх діяльності [22]. У 1928 р. вперше видається довідник з дошкільного виховання для працівників соціального виховання, студентів педагогічних вузів та батьків, який стає основним і єдиним посібником для підготовки спеціалістів цього фаху [23].

Уся система вищої педагогічної освіти на факультетах соціального виховання України у 20-х – на початку 30-х рр. була спрямована на підготовку універсальних педагогів-вихователів для усіх ступенів дитинства за однаковими принципами та завданнями. В ІНО дошкільне виховання розглядалось як другорядна галузь, що не потребує ретельної наукової підготовки. Через невелику кількість дошкільних установ та їх скрутне становище студенти не мали змоги ознайомитись із практичною стороною майбутньої професії, вивчаючи тільки теоретичний матеріал. Станом на 1930 р. вищі педагогічні навчальні заклади України за роки радянської влади підготували всього близько сотні дошкільних працівників. Це ні в якому разі не могло задовольнити потреби в них. Відсутність кваліфікованих викладачів та спеціалістів з дошкільного виховання на курсах, у педагогічних технікумах та інститутах відбивалась на якості навчання.

Таким чином, вихователів для дошкільних закладів в Україні у 20-х – на початку 30-х рр. XX ст. готували, насамперед, на короткострокових курсах. Навчались на них переважно сільські мешканці з низьким культурно-освітнім рівнем, які і становили основну частину працівників у яслах, дитячих садках, майданчиках, осередках та притулках. У педагогічних технікумах України дошкільне виховання складало мізерну частину навчання. Окремих відділень та секцій з дошкільного виховання в них не існувало. Після закінчення технікуму випускники обіймали посади переважно керівників дошкільних установ.

Вищі навчальні заклади готували педагогів-організаторів та інструкторів для системи дошкільного виховання. Випускники ВНЗ отримували призначення на роботу до губернських та повітових відділів народної освіти, а не у дошкільні заклади. До того ж кількість працівників дошкільної галузі з вищою освітою була настільки мізерною, що не могла суттєво вплинути на якість виховання дітей віком до 7-ми років.

Література

1. Батлина Л. Становление и развитие общественного дошкольного воспитания в Украинской ССР (1917-1941 гг.): Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – К., 1983. – 19 с.; Улюкаєва І. Становлення і розвиток дошкільної педагогічної освіти в Україні (1905-1941 рр.): Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – К., 1993. – 18 с.; Попиченко С. Розвиток теорії і практики дошкільного виховання в Україні (кінець XIX – початок XX ст.). – К., 2001. – 154 с.; Пантюк Т. Теорія і практика фізичного виховання дітей дошкільного віку в Україні (1918-1939 рр.): Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – К., 2001. – 19 с.
2. Ясницький Г. Розвиток народної освіти на Україні (1921 – 1932 рр.). – К., 1965. – 256 с.; Бондар А. Розвиток суспільного виховання в Українській РСР. – К., 1968. – 172 с.
3. Агафонова Н. Становлення національної системи освіти в Україні 1917-1920 рр.: Дис. ... канд. іст. наук. – К., 1998. – 174 с.; Гупан Н. Історіографія розвитку історико-педагогічної науки в Україні. – К., 2000. – 220 с.; Липинський В. Становлення і розвиток нової системи освіти в УСРР у 20-ті рр. – Донецьк, 2000. – 248 с.
4. Коляска І. Освіта в Радянській Україні. – Торонто, 1995. – 145 с; Сірополко С. Історія освіти в Україні. – К., 2001. – 420 с.
5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОВУ), ф.166, оп. 1, спр. 201, арк. 4.
6. Там само, спр. 206, арк. 35.
7. Там само, спр. 203, арк. 7–11
8. Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО), ф. Р-3154, оп. 1, спр. 11, арк. 85.
9. Там само, ф. Р-387, оп. 1, спр. 549, арк. 71.
10. Державний архів Харківської області (далі – ДАХО), ф. Р-820, оп. 1, спр. 304, арк. 16.
11. Абрамсон С. История дошкольного воспитания на Украине. (Развитие дошкольного воспитания на Украине до Великой Октябрской социалистической революции, в годы гражданской войны и в восстановительный период до 1925 года): Дис. ... канд. пед. наук. – Харьков, 1949. – С. 164.
12. ДАПО, ф. Р-387, оп. 2, спр. 34, арк. 64.
13. ДАХО, ф. Р-820, оп. 1, спр. 772, арк. 6.
14. Дорошенко О. До питання про підготовку дошкільних робітників // Шлях освіти. – 1926. – № 3. – С. 12.
15. ЦДАВОВУ, ф. 166, оп. 1, спр. 201, арк. 22.
16. ДАХО, ф. Р-203, оп. 1, спр. 160, арк. 97, 98.
17. Скрипник М. Про завдання дошкільного виховання. – Харків, 1932. – 44 с.
18. Гендрихівська А. Масове готування дошкільних робітників (До сільськогосподарської кампанії 1931 р.). – Харків, 1931. – 40 с.
19. Ряппо Я. Технікуми України – здобуття Жовтневої революції // Шлях освіти. – 1926. – № 11. – С. 11-20.
20. Зотін М. Педагогічна освіта на Україні. – Харків, 1926. – С. 38.
21. Ромер І. Наші педтехнікуми // Шлях освіти. – 1926. – № 6-7. – С. 210-219.
22. Руководство по социальному воспитанию. – Харьков, 1924. – 312 с.
23. Дошкільне виховання. Матеріали до порадника. Допоміжня книга для робітників соціального виховання, студентів педагогічних вузів та батьків. – Харків, 1928. – 123 с.

Надійшла до редколегії 12.03.2004 р.